

Становище

Относно процедурата за избор на професор по обявения конкурс от Кирило-Методиевски научен център при БАН – София в Държавен вестник, брой № 104, от 14. 12. 2018 г. по направление 2.2 История (Кирило-Методиевски извори) с кандидат доц. дин Димо Дончев Чешмеджиев
Изготвил становището: проф. дин Ани Данчева-Василева

По обявения конкурс единствен кандидат е доц. дин Димо Дончев Чешмеджиев. Спазени са всички срокове и административни процедури и изрядно са приложени всички необходими документи.

През 1982 г. доц. дин Димо Чешмеджиев завършва ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“ по специалността „История“ със специализация по археология. Втората му специалност е „Българска филология“. От 1990 г. е научен сътрудник в Института по история – БАН до 2005 г. През 1992 г. защитава успешно дисертационния труд за „кандидат на науките“ (PhD) на тема: „Кирил и Методий в българската историческа памет през Средновековието“ и получава образователната и научна степен „доктор“. През 2010 г. се хабилитира като редовен доцент по специалността „История и теория на културата“ в ПУ „Паисий Хилендарски“. През 2010 г. следва също хабилитация в Кирило-Методиевски научен център при БАН по специалността „История на България“. През 2016 г. успешно защитава дисертация „Култовете на българските светци през IX-XII век“ към Кирило-Методиевски научен център при БАН и получава научната степен „доктор на историческите науки“.

За научните специалисти по Средновековна история е пределно ясно неопценимото значение на големия масив от извори, представляващ славянската агиографската литература, за средновековната българска, балканска и руска история и за историята на други славянски народи. Те разкриват появата и развитието на култовете на светци с общохристиянско и локално значение и са източник за духовните и нравствени измерения на средновековното българско общество. На изучаването в детайли на тази литература и култовата система на българската святост е посветил своето професионално развитие доц. дин Димо Чешмеджиев.

Научноизследователска продукция на доц. дин Димо Чешмеджиев. Представените трудове след хабилизацията му през 2010 г. до 2018 г. са следните: защитена дисертация за „доктор на историческите науки“: „Култовете на българските светци през IX-XII век“, 621 стр.; монография „Етюди върху български средновековни култове“. Фондация – Българско историческо наследство. Пловдив 2019. 177 стр.; 26 публикации за периода. Научните статии за периода са 39, според цялостната библиографска справка.

Дисертационният труд „Култовете на българските светци през IX-XII век“ бележи следващия съществен етап в научното израстване на доц. дин Димо Чешмеджиев. В това значимо изследване обстойно се проучват, условно казано, българските светци през посочения период. Те са назовани „български“, тъй като са влезли в „Пантеона“ на българските християнски култове, макар и да не са по етническа принадлежност българи. Очерците са за светци от гръцки, български, славянски и българославянски произход. Това са локални светци с култ в Българската църква през IX-XII в. – в Преславската патриаршия, а след 1018 г. в Охридската архиепископия. Специално внимание е отделено на етапа в развитието на даден култ, в който започват да се проявяват и етнически характеристики за съответния светец, които го засвидетелстват като български. Съществуват култове, които се развиват и след XII в., дори до XVII в., чиято проекция в духовната сфера на българското средновековно общество е разгледана именно до XVII в., въпреки излизането от времевите рамки на труда. Така се постига пълнота в представянето им и се разкрива логиката на развитието им. *Въведението* напълно логично съдържа най-важния момент в конфесионалната сфера на ранното българско средновековно общество – Покръстването, извършено от княз Борис I – Михаил. Структурата на труда обхваща следните раздели: *Владетели-светци*: 1. Култ към княз Борис-Михаил и 2. Култ към цар Петър I (927-965). *Просветителски култове*: Св. Климент Охридски, Св. Наум Охридски, Св. Горазд, Св. Лаврентий; Общият култ на Свети Седмочисленици; на Йоан Екзарх Български. Култовете на Св. Климент Охридски, на Св. Наум Охридски и Св. Йоан Екзарх са апостолски и са естествено продължение на култа към Св. Кирил и Методий. Култовете към Св. Горазд и Св. Лаврентий са късни или хипотетични. Съзнателно е пропуснат култът на Св. Св. Кирил и Методий, който се явява обект на предишния дисертационен труд. *Отшелнически култове*: Св. Йоан Рилски, Св. Прохор Пшински, Св. Гаврил Лесновски, Св.

Йоаким Осоговски. Всички култове са разгледани изчерпателно, но заслужава да се отбележи обстойното изследване на култа на Св. Йоан Рилски. Осветлени са етапите в изграждането на неговия култ – зараждане в народна среда, пренасянето на мощите от Рила в Средец, в Естергом, в Търново, отново в Рила. Движението на мощите е последвано от появата на „официалните“ житийни творби. Пренасянето на мощите в Търново го извисява до качеството му на общобългарски светец и му отрежда важно място в идеологическата система на Второто българско царство. *Приложението* към изследването съдържа следните очерци: 1. Култът към Петнадесетте Тивериуполски мъченици. Разсъжденията на автора върху единственото житие на светците от охридския архиепископ Теофилакт го довеждат до изводите, че култът им е пренесен от Мала Азия на българска почва скоро след покръстването. Град в антична и късноантична Македония с име Тивериупол няма. Топонимът се появява през 1080 г. и се отнася до Струмица. 2. Енравота – Войн: един светец от преди покръстването? Култът не може да бъде приет безрезервно и се поставя въпросът от каква религиозна организация би могъл да бъде канонизиран той преди покръстването. 3. Култът на Архангел Михаил и отношението му към култа на княз Борис-Михаил. От споменаването на „седем духовни лица“ в частта в „Бертинските анали“, написана от Хинкмар Реймски, относно покръстването на българите, е направен извод за изграждането на идеологическата система на новопокръстената държава. Тук се появява и връзката между Архангел Михаил, най-известния и най-предания борец за християнската вяра, и покръстителя на българите. 4. Княз Борис-Михаил – „Римската легенда“. Въз основа на изображение на Борис-Михаил в ръкопис с произведения на Иполит Римски и образ на същия княз заедно със същия светец от фреска в полуразрушена капела на хълма Монте Челино в Рим се прави сполучливият извод за връзка между княз Борис и Св. Иполит, като тази връзка преминава през личността на папа Формоза. 5. „Двуродният“ от Житието на Св. Йоан Рилски от Георги Скилица. Дава се приоритет на сведенията от останалите жития на Св. Йоан Рилски, в които отсъства определението „двуроден“. Авторът идва до извода, че мощите на Св. Йоан са пренесени в Средец по времето на цар Петър. 6. „Бялата пчела“ от Безименното (Народното) житие на Св. Йоан Рилски. Доц. Димо Чешмеджиев е представил много оригинално и сполучливо тълкование на епизода с „Бялата пчела“, която е Божието благословение, чрез което на светеца е отреден вечен живот.

Към очерка за всеки култ авторът помества в каталог всички известни му извори за светеца в агиографската литература: жития; служби (последования и химнографски композиции); поменални текстове; похвални слова. Към тях се включват и иконографски произведения – икони, миниатюри и фрески, свързани с даден светец или група светци. Привлечени са и архитектурни паметници - храмове и манастири, посветени на светец или група светци. Това определя интердисциплинарния характер на изследванията. Критично е проучен всеки извор и установена надеждността и сигурността на сведенията в него. В повечето очерци изказаните преди мнения се допълват с нови аргументи или се предлагат критични становища за тези, влезли в обръщение в литературата. Подробно се коментира времето на появата на даден култ, връзката му с определен географски ареал, продължителността на съществуване на култа, затихването му, т. нар. „обрастване“ на житийните текстове с допълнителни легенди; „българизирането“ или „русификацията“ на даден култ. Проучванията са въз основа на задълбочен анализ на политическата и социалната действителност, както и на духовната атмосфера, в която се появява, развива, обогатява и просъществува даден култ.

В монографичния труд „Етюди върху български средновековни култове“ са представени десет изследвания, в които се разглеждат специфични въпроси от богатата на култови образи българска святост от времето на Второто българско царство: 1. Бележки върху почитанието на Константин I Велики в средновековна България. Изтъква се, че култът е общохристиянски и има изключително значение за изграждането на владетелската идеология на държавите в християнския свят, както и на тази в България. 2. Светият патриарх Йоаким I и неговият култ в Българското средновековие. Въпреки оскъдните данни за този патриарх, той е единственият български архиепископ с данни за канонизация от този период. 3. Св. Михаил – загадъчният воин на средновековна България. Изразът „благочестивият цар Михаил“ в неговото Проложно житие вероятно е събирателен образ, в който са отразени няколко владетели с това име. Обръща се внимание на двете похвали в Похвално слово за Михаил Воин – Богородичната и тази, собствено за светеца. Уточнява се, че началото на този култ е формирано в началото на XIII в., когато цар Калоян пренася мощите му в Търново. 4. Филотея Темнишка – мистериозната търновска светица. Подробно се интерпретират сведенията в Пространното житие на светицата от Патриарх Евтимий и Похвалното слово за нея от Йоансав

Бдински. 5. Бележки за култа на Св. Петка Търновска в Българското средновековие. Подчертано е изключителното влияние и популярност на култа на Св. Петка в цялата българска етническа територия най-вече през XIII-XIV в. Името Параскева/Петка е персонификация на Свети петък от Страстната седмица. Разгледана е връзката между култа на Св. Петка и този на Св. Богородица. 6. Църквата с мощите на Св. Петка в Търново. Коментират се всички сведения и данни от писмените извори и археологическите проучвания на Царевец в Търново и се уточнява, че мощите на Св. Петка са пренесени от цар Иван II Асен в дворцовата църква, която вероятно е била посветена на Св. Богородица, но в едно по-късно време, при цар Михаил III Шишман, е възможно да е преименувана на Св. Параскева. 7. Старата църква Св. Петка в Пловдив. Изяснява се въпросът за съществуването на средновековен храм върху възрожденската църква „Св. Петка“ по източния склон на хълма Джебазтепе в Пловдив. Убедително се отхвърля тезата за съществуване на храм Св. Петка под съвременната Джумая джамия в града. 8. Култът към Св. Евтимий – последния търновски патриарх. Подробно се коментира и отхвърля тезата за „откриването“ по археологически път на гроба на Патриарх Евтимий Търновски в Бачковския манастир, като същевременно не се отрича сведението, че той е починал в тази обител, но гробът му остава неизвестен. 9. Легенди за Патриарх Евтимий. Привлечени са множество легендарни разкази за смъртта и погребението на Св. Иван Рилски, повечето от които произлизат от селища в Родопите. 10. Митрополит Киприан и култовете на българските светци. Разгледан е месецословът на известния Киприанов псалтир, ръкопис от края на XIV – началото на XV в., автограф на митрополит Киприан, с последования. В синаксара са включени памети на няколко български и сръбски светци: Св. Петка Търновска, Св. Йоан Рилски, Св. Иларион Мъгленски, Св. Константин-Кирил Философ, Св. Арсений Сръбски, Св. Сава Сръбски, Св. Симеон Сръбски, Св. Йоаким Сарандапорски. Във всички статии са изказани оригинални интерпретации, аргументирано защитени от автора. В книгата е включена богата библиография на използваните трудове. Монографията е част от проект, посветен на големите български светци от Второто българско царство.

В представените от кандидата статии за периода 2010-2018 г. също се откриват конкретни приноси и интересни обобщения. Те се отнасят както до Кирило-Методиевската проблематика, по която той допълва разработените от

него преди въпроси, така и изследвания за култовете на Св. Горазд, Св. Константин, Св. Петър, цар български, Св. Евтимий, патриарх Търновски, Св. Йоаким I, патриарх Търновски, Св. Климент Охридски.

Цялостното творчество на доц. дин Димо Чешмеджиев обхваща: четири монографии, 114 научни статии и 30 статии в научни енциклопедии. Експертната дейност на доц. дин Димо Чешмеджиев включва: 10 рецензии на научни трудове; редактиране на 9 научни издания – 5 монографии и 4 сборника със статии. Доц. дин Димо Чешмеджиев има 69 участия в научни конференции, симпозиуми и конгреси. Ръководител е и е участник в 5 научно-изследователски проекта. В експертната му дейност се включват общо 12 становища и рецензии по конкурси за доктор, доцент и професор.

Справката за цитирания на трудове на доц. Димо Чешмеджиев включва 57 негови изследвания, цитирани в 204 научни публикации.

Преподавателска дейност на доц. Димо Чешмеджиев. Тя се осъществява в Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, Филиал „Любен Каравелов – Кърджали и Филиал „Дичо Петров“ – Смолян. Тя включва: 1. Лекционни курсове: бакалавърски и магистърски. 2. Лекции по програма „Еразъм“; 3. Подготовка на докторанти; 4. Подготовка на дипломанти: бакалаври и магистри. Лекции чете в специалностите: Етнология, Теология, Българска филология, Българска филология с английски език и др. (справка Приложение №2).

Приноси. В научноизследователските трудове на доц. дин Димо Чешмеджиев за периода 2010-2018 г. те могат да се обобщят така: Продължени са изследванията върху слабо проучени проблеми на Кирило-Методиевия култ: дните на почитание; първото възрожденско честване на Кирил и Методий; въпросът за прабългарския произход на двамата братя; политическите измерения на кирило-методиевските мисии; кирило-методиевската традиция на руска почва. Събрани са и изследвани всички апостолски култове на учениците на славянските първоучители – Св. Седмочисленици, Св. Климент Охридски, Св. Наум Охридски, Св. Горазд, Св. Лаврентий. За пръв път се разглежда култът на Петнадесетте тивериуполски мъченици, като пренесен в България от Св. Климент Охридски. Комплексно се разглеждат култовете на отшелниците Св. Йоан Рилски и неговите последователи – Св. Йоаким Осоговски, Св. Прохор Пшински, Св. Гавриил Лесновски. За първи път се поставя въпросът за преразглеждане на българските владетелски култове – на княз Борис-Михаил и на Св. цар Петър. Предлага се нова концепция за пораждането на култа към Св. цар Петър. За първи път се изследват всички български култове за периода IX-XII в., като е приложен интердисциплинарният подход, а проучването им е поставено в

исторически контекст. За първи път се изследва култът към българския книжовник Йоан Екзарх. Проследяват се промените, настъпили в някои култове в зависимост от мястото им в идеологическата държавна и църковна система. Приноси съдържат и публикациите върху култове от Второто българско царство, пренесени в Търново. Те се отнасят до т. нар. „малки“ култове на Св. Михаил Воин, Св. Филотея, патриарх Йоаким I, патриарх Евтимий. Изследван е и култът на Св. Параскева/Петка. Проучен е и проблемът за българското присъствие на Атон. С приносен характер са и някои публикации от политическата и социална история на средновековна България, например за съдбата на хан Тервел след 714 г. В публикацията относно родовата структура на българското общество през Първото и Второто българско царство авторът предлага оригинални трактовки.

Заклучение. Научните изследвания на доц. Димо Чешмеджиев обхващат почти изцяло култовете на общохристиянските светци, впоследствие добили местен характер, възприети и развити в българска среда през Българското средновековие. Те обхващат целия спектър от проблеми на българската святост през тази епоха и предлагат отговори на редица глобални и по-конкретни въпроси от тази необятна сфера в духовното развитие на средновековното българско общество, които оценявам високо. Оценявам с подобаващ респект и всички показатели за дейността на доц. дин Димо Чешмеджиев по другите критерии, които далеч надхвърлят нормативните изисквания. Утвърден специалист в своята област, доц. дин Димо Дончев Чешмеджиев е учен с висок професионализъм и съществени приноси, притежаващ всички качества, даващи му право да получи заслужено званието професор.

25. 04. 2019 г.

А. Данчева-Василева